

Atalay, Ahmet, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Artvin Vilayeti'nin Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Durumu", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 6/10, (Millî Mücadele'den Millî Egemeliğe Karadeniz Özel Sayısı), ss.311-329. DOI: 10.31765/karen.759093

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ARTVİN VİLAYETİ'NİN SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK DURUMU*

Ahmet ATALAY**

* Araştırma Makalesi / *Research Article*

Bu makale etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasını gerektirmektedir. / *This article does not require ethical committee permission and/or legal/special permission.*

** Doç. Dr.,
Artvin Çoruh Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
Artvin/TÜRKİYE

✉ ahmetatalay@artvin.edu.tr

ORCID : 0000-0002-5293-0942

Anahtar Kelimeler: Artvin, Savaş, Kurtuluş, Türkiye, Rusya

Keywords: Artvin, war, liberation, Turkey, Russia.

Öz: Artvin şehrinin esaret yılları ile düşman işgalinden kurtuluşu, düşman istilasında kalmış olan diğer vilayetlerimizden farklıdır. Bu durum çok yakın bir dönem olmasına rağmen araştırmacıların dikkatlerinden kaçmaktadır. Çünkü şehirlerin düşman tarafından ele geçirilmeleri ve özgürlüklerine kavuşmaları incelenirken, ilk olarak Mondros Mütarekesinden önce esaret altına girmiş şehirler ve Mondros Mütarekesinden sonra işgal edilmiş şehirler olarak belirlenmelidir. İkinci olarak ise, TBMM'nin desteğiyle birlikte, şehrin kendi halkının düşmana karşı direnenek kurtuluşları ile Türk Ordusu tarafından kurtulan şehirler olarak tasnif yapılmalıdır. Böyle bir ayrışmaya gidildiği zaman Artvin, her ikisinin de dışında kalmaktadır. Nedeni de yaklaşık 42 yıl esaret altında bulunmuş olan Artvinliler, hiçbir zaman anavatan ile olan bağlarını koparmamışlar ve ilk olarak oluşturdukları gönüllü milis güçleriyle birebir Ruslara karşı mücadelede bulunmuşlardır. İkinci olarak bölgeye gelen ve burada Ruslar aleyhine çalışmalarını sürdüren Teşkilat-ı Mahsusa Elemanlarının yanında olanlar olmuştur. Üçüncüsü ise, her şeye rağmen yörede konuşlanmış Türk Ordusuna insan kaynakları da dâhil maddi ve manevi destek verenler vardır. Dahası bunların dışında hem Birinci Dünya Savaşı hem de Kurtuluş Savaşı yıllarında askerlik vakti gelmiş olan evlatlarını askere göndererek hemen hemen Türk Ordusu'nun savaştığı her cephede bulunmuşlar ve bahsedilen bu cephe de şehit olan Artvinlilerin sayıları, Millî Savunma Bakanlığı kayıtlarına göre 225 kişidir.

Araştırmada, 93 Harbi'den (1877-1878 Osmanlı Rus Harbi), 1930 yılında ortaya çıkan ve dünyayı etkileyen kıtlık dönemine kadar, Artvin'in siyasi, sosyal ve ekonomik durumu, elde edilen verilere göre ele alınmış ve görülmüştür ki, Artvinlilerin bunca müşkülata rağmen, Türkiye dışında kalmamak adına, ellerinden gelen her türlü fedakârlığa katlanmışlardır.

Geliş Tarihi / Received Date: 23.06.2020

Kabul Tarihi / Accepted Date: 16.12.2020

THE POLITICAL, SOCIAL AND ECONOMIC SITUATION IN ARTVIN PROVINCE FROM THE OTTOMANS TO THE REPUBLIC

Abstract: The captivity years of Artvin and its liberation from enemy occupation is different from other provinces which were occupied by enemies. Despite the fact that these events took place a short time ago, this situation has been overlooked by researchers. While investigating the occupation and liberation of cities, firstly, the cities should be classified as cities occupied before the Armistice of Mudros and cities occupied after the Armistice of Mudros. Secondly, cities should be categorized as the cities which achieved their liberation through their local communities' own struggles against enemies with the help of the Grand National Assembly and the cities which were liberated by the Turkish Army. However, Artvin cannot be classified into either of these categories because the residents of Artvin, who lived in captivity for forty-two years, never broke their ties with their motherland. Firstly, they formed militia forces and fought against the Russians. Secondly, some of them stood by the members of the Special Organization (Teşkilat-ı Mahsusa), who were operating against the Russians in the region. Thirdly, some residents provided moral and material support including human resources for the Turkish Army in the region regardless. Furthermore, the residents of Artvin sent their children of military draft age to almost every front where the Turkish Army fought both in World War I and the Turkish War of Independence. The number of people from Artvin province who become martyr in these fronts was 225 according to the Ministry of Defense.

According to the data obtained, this study deals with the political, social and economic situation in Artvin from the '93 war (1877-1878 Ottoman-Russian War) until the period of famine which broke out in 1930, which affected the whole world, and it was seen that despite all the difficult conditions, the residents of Artvin province made every sacrifice they could in order not to be left out of Turkey.

Giriş

Çok yakın bir dönem olmasına rağmen malesef, Millî Mücadele yıllarına kadar esaret altında kalmış şehirlerimizin düşmana karşı verdikleri savaşları ve istilacı düşman elinden kurtulmaları bugün detayına kadar bilinmemektedir.

Bu nedenle 30 Ekim 1918, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından önce esaret altında girmiş şehirlerimizin düşman istilasından kurtularak anavatanına katılmaları, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra işgal edilen şehirlerimizin istiklallerine kavuşmaları iyi bilinmelidir. Çünkü Türk halkının top yekûn hareket ederek varını yoğunu ortaya koyduğu bu dönemde, bu şehirlerin bire bir verdikleri kahramanlık destanları gerçekten takdire şayan bir davranıştır. Nedeni de esareti kabul etmeyerek özgürlükleri adına zengininden fakirine bütün malını melalini tereddütsüz vermeleri ve bu uğurda canlarıyla her cephede var olmalarını göstermeleridir.

Bu manada değerlendirildiğinde Artvin şehri birinci sırada yer alan bir şehrimiz olup, yaklaşık olarak kırk iki yıl esaret altında bulunmuştur. Esaret altında kaldığı o dönemlerde bile anavatanla bağlantısını asla kesmeyen Artvinliler, bir yandan kendi yörelerini savunurlarken diğer yandan farklı ülkelerle mücadele etmekte olan ordu birliklerine evlatlarını göndermekten imtina etmemişlerdir. Milli Savunma Bakanlığı kayıtlarına göre, değişik cephelerde verilen Artvinlilerin şehit sayıları yaklaşık 225 kişi civarındadır.

Şimdi Artvin adına uzun süren bu yılları, elde ettiğimiz dokümanlar sayesinde şehir ve yaşayanları adına ele alarak, o günlerin penceresinden irdeleyelim ve geçmiş geleceğin aynası dendiğine göre, gelecek kuşakların düşmana karşı herhangi bir hataya meydan vermeyerek tedbiri elden bırakmamaları gerektiğini vurgulamaya çalışalım.

1. Esaret Altına Girmeden Önce Şehrin Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Durumu

Sultan II. Abdülhamit'in ilan ettiği I. Meşrutiyetin sevinç çılgınlıklarının atıldığı 1876 yılında siyasi ortam, Artvin'de gerginliğini koruyor ise de Semt Pazarı yine Cuma günleri kurulmaya devam etmektedir. Pazarda, az sayıda Gürcü satıcılar, onların biraz fazlasında Türk pazarlayıcılar ve kahir ekseriyet de Ermeni tüccarlar tezgâh açmaktay-

dılar.¹ Burada yaşayanlar haftalık ihtiyaçlarını bu pazar yerinden temin ederlerken diğer yandan, bir Türk Rus Savaşının çıkacağı yönündeki söylentilerden rahatsızlık duymaktaydılar. Şehirdeki devlet yetkililerinin telaşlı durumları, onların bu tedirginliklerini haklı göstermekteydi.

O günlerde, Ardahan-Artvin-Kapandibi-Batum Karayolu, Kars-Artvin-Kapandibi-Batum Karayolu ve Erzurum-Artvin-Kapandibi-Batum Karayolunun birleştiği nokta, Artvin'in Korzul Mahallesiydi. Aynı yerde Batum'a kayıkla eşya taşımacılığı yapanların kayıklarının İstasyonları, gelen giden eşyaların konulabileceği depolar ve taşımacılık yapanlar dâhil, bazı Artvinlilerin evleri vardı.² Şehirdeki ekonomik canlılık ise, her türlü olgunun üstündeydi. Zira civar şehirlerin zenginlik kaynaklarının değerlendirilmesinin yanı sıra, ihraç ettikleri ile ithal ettiklerinin toplanma ve dağılım yeri de burasıydı. Buna neden, taşımacılık konusunda, Dünya kayıkçıları içerisinde Artvinlilerden daha üstünü, daha maharetlisi yoktu. Onların Çoruh Nehri üzerindeki altı düz tahtadan yapılmış kayıkları, iki buçuk tondan, dört tona kadar yükü bir seferde Batum Limanı'na götürüp getirebilmekteydiler.

Aynı yıllarda, Sultan Abdülaziz de kente ciddi yatırımlar yapmıştı. Çünkü coğrafi açıdan stratejik bir mevkide bulunması, iç Anadolu'ya geçit vermeyen vadilerinin yanı sıra, olası Rus tehdidinin önünün keşilebileceği muhteşem yapısı ile Artvin Ka-

lesi, Padişah tarafından genişletilerek muazzam bir hale getirilmiş, hatta yanına iki adet askeri kışla ile bir de Baruthane yaptırmıştı. Bu ise, Ruslara karşı korkusuz yaşanan günlerin garantisi gibiydi.

Tüm bu olumlu gelişmeler yöre ticaretinin canlanmasına büyük katkı yaptığı gibi, ekonomik anlamda güçlü bir şehrin meydana gelmesine de sebep oldu. Bu bakımdan bahse konu zaman diliminde Artvin, Güney Kafkasya şehirlerinin ticari üssü konumundadır. Hatta Osmanlı'da eyalet takimatı ülkenin birçok yerinde meydana gelen ekonomik gelişmelere göre sürekli değişirken, Kafkasya'da bu daha belirgin hale bürünmüş³ ve bu anlamda yapılan bütün yeni uygulamalar ile gelişmeler Artvin'in önünü açmıştır. Buna paralel olarak şehre gelip giden insan potansiyelinin artmasıyla, farklı amaç yüklenen binaların çoğalması kaçınılmaz olmuş ve göç ederek gelenlerin yaptıkları yeni evlerle kaza merkezi, doğu ve batı yönünde genişleyerek büyümüştür.

Savaşın tedirginliği ve alınabilecek tedbirleri vakit geçirmeden alan Osmanlı yetkilileri ile yöresel bürokratlar, birlik olup yapılması gerekeni yaptılar ve bahse konu yılın verileri ile halkın gösterebileceği katkılar detayına kadar not edilerek uygulandı. Bu bakımdan 1877 yılına ait Artvin bilgileri oldukça önemlidir

¹ Trabzon Vilayet Salnamesi (TVS), R. 1288 (M. 1871): 98-99; TVS, R. 1294 (M. 1876): 98; Zeki, 1927: 9; Zeki, 2010: 24.

² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İ. MVL 119-2941; BOA, İ. MVL 460-20679; BOA, ŞD. 15-675; BOA, İ. MMS 40-462; BOA, İ. DH 634-44063; Zeki, 1927: 9; Zeki, 2010: 24; Atalay, 2017: 6-8; Larcher, 2010: 57; Kazbeği, 2019: 112-113. (Bahse konu yollar için Kazbeği; Osmanlı'nın yaptığı bu yollar bence Türkiye Gürcistanı tarihinde çığır açacaktır. Bu yüzyılın başında Livane'de 'Artvin'de tekerlekli araç ulaşımı yoktu ve arazinin karakterine bağlı bu durum, bölgenin yüz yıllık hareketsizliğinin nedeni oldu. Bilindiği

gibi tekerleği medeniyet ve ticaret takip eder. Yoksa onsuz ne biri ne de diğeri var olur. Livane, Şavşat ve Ardahan'ın zenginliği, Batum yolu olmadan ticari açıdan ölü bir sermaye olarak kalır ve bugün Asya'nın birçok köşesini aydınlatan Avrupa etkisi, Türkiye Gürcistan'ını çeviren taş duvarların ötesinde kalır. Bu duvarların yıkılması ve ülke kapılarının ticarete açılması zorunluluğu üzerine uzun zamandır konuşuyorlardı. Yeni yol ticari açıdan her türlü problemi çözecek ve Livane'ye katkısı daima çok olacaktır der. Kazbeği, 2019: 116.)

³ Ortaylı, 2007: 27.

Tablo 1. 1877 Trabzon Vilayet Salnamesine Göre Artvin Bilgileri

Köy ve Mahaller	Livana Kazası																			
	Vergi					Hayvanat						Nüfus				Hane				
	Ağnam Vergisi	Bedel-i Askeriye	Aşar	Vergi	Yekûn	Merkep	Öküz	İnek	Esb	Keçi	Ağnam	Yekûn	Katolik	İslam	Ermeni	Yekûn	İslam	Ermeni	Katolik	Yekûn
Çarşı Mahallesi	-	-	2.568	13.206	15.774	20	100	80	25	-	-	125	-	275	-	275	65	-	-	65
Usta Mahallesi	1.332	-	5.743	5.200	12.280	21	80	65	40	46	400	652	-	351	-	351	95	-	-	95
Haşariza Mahallesi	-	-	3.672	3.383	7.055	10	90	85	15	-	-	200	-	224	-	224	75	-	-	75
Korzul Mahallesi	-	-	2.167	3.551	5.718	5	20	35	6	-	-	66	-	110	-	110	38	-	-	38
Mamazimda Mahallesi	-	-	1.923	-	1.923	31	16	15	3	-	-	65	-	105	-	105	23	-	-	23
Rabat ve Hayteb (Katolik-Gürcü) Mahallesi	-	44.483	18.183	-	63.646	-	-	-	150	-	-	150	1.240	-	-	1.240	-	-	314	314
Ermeni Milleti Mahallesi	-	11.389	-	-	11.389	-	-	-	30	-	-	30	-	-	308	308	-	66	-	66

Tablodaki bu verilere göre, Çarşı Mahallesi, Usta Mahallesi, Haşariza Mahallesi, Korzul Mahallesi, Mamazimda Mahallesi ve Rebat-Hayteb (Gürcü) Mahallesi ve Ermeni Milleti Mahallesi olmak üzere Artvin Merkez Kazası 7 mahalleden oluşmaktadır. Bu mahallelerden Rebat-Hayteb Mahallesi'nde sayıları pek az Ermeni ve Gücüler ile Ermeni Milleti Mahallesi'ndeki Ermeniler, Türklerden ayrıştırılmış olarak kendi adlarındaki mahallelerde ikamet etmektedirler.⁴

Bahse konu kayıtlara göre, Çarşı Mahallesi'nde 65 Hane, 275 Türk, Usta Mahallesi'nde, 95 Hane 351 Türk, Haşariza Mahallesi'nde, 75 Hane 224 Türk, Korzul Mahallesi'nde, 38 Hane 110 Türk, Mamazimda Mahallesi'nde, 23 Hane 105 Türk yaşamaktadırlar. Buna Karşılık Rebat-Hayteb Mahallesi'nde, 314 Hane 1240 Gürcü ikamet etmekteyken Ermeni Milleti Mahallesi'nde, 66 Hanede 308 kişi yaşamaktadırlar.⁵ Yalnız yukarıdaki verilerde Ermeniler ile ilgili bilgilerde bir tutarsızlık söz konusudur. Çünkü daha önce gerek Belediye Encümenindeki üye sayılarının Türklerle eşit olması ve gerekse Artvin ticari hayatındaki

aşırı etkin durumları, sayılarının neredeyse Türk Vatandaşlarının sayıları kadar oldukları kanaatini ortaya koyar. Bu tarihte kaza genelindeki Türklerin sayılarındaki azlığın sebebi ise, birçoğunun olası Rus tehlikesine karşılık Anadolu şehirlerine doğru göç ettiklerinden dolayıdır.⁶

Aynı mahallelerde toplanan vergilere gelince, Çarşı Mahallesi'nden; Ağnam Vergisi ile Bedel-i Askeriye vergileri alınmazken Aşar Vergisi olarak 2 568 Akçe, Diğer vergiler olarak 13 206 Akçe toplamda ise 15 774 Akçe toplanmaktadır. Usta Mahallesi'nden, 1 332 Akçe Ağnam Vergisi, 5 743 Akçe Aşar Vergisi, 5 200 diğer vergiler ile toplamda 12 280 Akçe toplanmakta olup ancak adı geçen mahalleden Bedel-i Askeriye Vergisi alınmamaktadır. Haşariza Mahallesi'nden yine Ağnam ve Bedel-i Askeriye vergileri toplanmamakta, buna karşılık 3 672 Akçe Aşar vergisi, 3 383 Akçe diğer vergiler alınıp toplamda bu mahalleden de 7 055 Akçe alınmaktadır. Korzul ve Mamazimda Mahallelerinden de Ağnam Vergisi ve Bedel-i Askeriye vergileri alınmazken, Korzul Mahallesi'nden 2 167 Akçe Aşar Vergisi, 3 551 Akçe Diğer Vergiler ile toplamda 5 718 Akçe alınmıştır. Mamazimda

⁴ TVS, R. 1295 (M. 1877): 192-193-194.

⁵ TVS, R. 1295 (M. 1877): 192-193-194.

⁶ BOA, MLV, 00733. 00024 001; BOA, DH. MKT, 00002 00061 002; Bilir, (tarihsiz): 4-17 18.

Mahallesi'nden 1 923 Akçe Aşar Vergisi alınıp bu mahalleden diğer vergiler toplanmamıştır. Bu mahallenin de toplamda ödediği vergi miktarı 1 923 akçedir. Gürcü Mahallesi olan Rebat-Hayteb Mahallesi'nden ise Ağnam Vergisi ve diğer vergiler alınmazken buna karşılık olarak 44 483 Akçe Bedel-i Askeriye vergisi ile 18 183 Akçe Aşar Vergisi toplanmıştır. Bu mahalleden de toplamda 63 446 Akçe vergi alınmıştır. Ermeni Milleti Mahallesi ise sadece Bedeli Askeriye vergisi ödemiş olup bu rakam 11 389 akçedir. Toplamda da bu mahalleden alınan vergi miktarı yine aynı rakamdır.⁷

Aynı yıl verilerine göre Artvin merkezde ki hayvan sayılarına bakılır ise, Çarşı Mahallesi'nde 20 Merkep, 100 Öküz, 80 İnek, 25 Esb (At veya Beygir), toplamda 225 hayvan, Usta Mahallesi'nde 21 Merkep, 80 Öküz, 65 İnek, 40 Esb, 46, 46 Keçi, 400 Ağnam (Koyun) toplamda 652 hayvan, Haşariza Mahallesi'nde 10 Merkep, 90 Öküz, 85 İnek, 15 Esb toplamda 200 hayvan, Korzul Mahallesi'nde 5 Merkep, 20 Öküz, 35 İnek, 6 Esb olup toplamda 66 hayvan, Mamazimda Mahallesi'nde 31 Merkep, 16 Öküz, 15 İnek, 3 Esb bulunup toplamda 65 hayvan vardır. Türklerin hayvan mal varlıklarına karşılık Rebat-Hayteb Mahallesi'nde oturan Gürcülerin 150 adet Esb ve Ermenilerin de yine 30 adet Esb olarak hayvanları bulunmaktadır.⁸ Toplamda bu iki grubun hayvan varlıkları sayısı ise 180 adettir.

Yukardaki verilerden de anlaşılacağı üzere henüz bir kaza konumunda olsa da Artvin'den toplanan vergi miktarları "bir ticaret kenti" niteliğinde olduğunu göstermekte ve oturanlarının sayılarına göre ödedikleri vergi miktarları küçümsenemeyecek bir miktardadır. Hatta bu vergi miktarları komşu kazalar ile karşılaştırıldığında Artvinlilerin ödediği vergi miktarlarının çok fazla olduğu görülecektir.

Değer olarak vergiler sentez edilir ise, Bu yılda toplanan vergilerin %12'si Ağnam vergisi, %8'i Bedel-i Askeriye, %53'ü Aşar vergisi ve %27 si de diğer vergileridir. Bedel-i Askeriye vergisi yalnızca Rebat ve

Haypet Mahallesi ile Ermeni Milleti Mahallesi'nde oturanlardan alınmıştır. Alınan bu verginin %79'u Katolik Gürcü Mahallesinden, %21'de Ermeni Milleti Mahallesi'nden tahsil edilmiştir. Aşar vergisi ise, %4'lük bir oran ile Haypet Katolik Gürcüler Mahallesi'nden toplanmıştır.

Yüzdelik olarak hayvan varlığı vergileri ise, %1 Merkep, %10 Öküz, %13 İnek, %3 Esb, %46 Keçi, %27 koyun vergisi olarak değerlendirilebilir. Özellikle keçilerden alınan verginin yüksek olması coğrafi koşullara uygun olarak yörede keçi miktarının fazla olduğundan ileri gelmektedir.

Kaza merkez nüfusu azınlıklar açısından incelendiğinde 1548 kişinin ecnebi olduğu ve bunun %19'nun Ermeni Milleti kalan %81'ninde Gürcüler olduğu görülür. Toplam kaza nüfusuna bakıldığında bu oran %3 Ermeni, %8 Gürcüler ve %89'da İslam olan Türk nüfusu olarak karşımıza çıkar.

Hane sayısı bakımından 4500 hanenin, %92'si Türklere, %1'i Ermenilere ve %7'si de Gürcülere aittir. Nüfus oranları temel alındığında hane başına ortalama 4 kişi düşmektedir. 1877 yılında kaza genelinde nüfus azalmış ancak, hane sayısı artmıştır. Bu artış Gürcülerin hane sayısında %32 olurken yaşanan göçe rağmen Türklerin hane sayısında ise %4 oranında gerçekleşmiştir. Türkler lehine olan bu gelişme Rus Tehlikesine karşı bölük pörçük yaylalarda ve kuytu yerlerde yaşayıp ta hayvancılıkla uğraşanlardan ya da serbest dolaşanlardan bazılarının Artvin'e hicret etmelerinden kaynaklanmaktadır.

3. 93 Harbiyle Başlayan Esaret Yılları ve Rusların Artvin'de Uyguladıkları Yönetimsel Düzenleme

Çarlık Rusya yayılmacı politikası gereği 1877'de, Kafkasya ve Balkanlar'a saldırılarını başlattı. Kafkasya'da görevli Rus Komutanı Ermeni asıllı General Kont M. T. Loris Melikof, önce Ardahan'ı ardından Kars'ı ele geçirdi. Akabinde bölgenin her tarafında yaşayan Ermenileri örgütleyerek onların yardımları neticesinde önce Türk

⁷ TVS, R. 1295 (M. 1877): 192-193-194.

⁸ TVS, R. 1295 (M. 1877): 192-193-194.

Ordusu'nun kullanacağını zannettiği yöredeki Sultan Abdülaziz Han zamanında, akarsular üzerine işlemeli taşlardan yapılan görkemli taş köprüler ile menfezlerin Berta Köprüsü hariç tamamını top atışlarıyla yıktırdı. Yerlerine hazır olarak Rusya'dan getirdiği demir köprüleri koyarak savaş sırasında ve savaş sonrasında kullanıma devam ettirdi.⁹

Bu arada atılan toplar ve baskınlardan diğer yerleşim birimlerinde olduğu gibi Artvin'de bulunan Sultan Abdülaziz'in yaptırdığı kışlalar ile baruthanenin yanı sıra camiler ile devlete ait resmi binalar ve sivilere ait birçok binada nasibini alarak yıkıldı.

3 Mart 1878 de imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın ardından maliyesi zor durumda olan Osmanlı Devleti, Rusya'nın istediği 410 milyon altın Ruble olan savaş tazminatını ödeyemedi. Verilemeyen bu paraya karşılık olarak Elviye-i Selase denilen Kars, Ardahan, Batum Livaları ile bağlı kazaları ve köyleri Ruslara bırakıldı.¹⁰ Verilenler içerisinde Artvin'de vardı. Bu durum 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında imzalanan 3 Mart 1918 Berst-Litovsk Antlaşması'na kadar devam etti.

Artvin'e gelen Rus Ordusu, şehirde askerlerinin kalabileceği Rus tarzı devasa kışlalar inşa ederken yine askerlerine mahsus

olmak üzere muhteşem kapıları, müstesna sanat eseriyle süslenmiş bir de kilise yaptılar.¹¹ Ayrıca ele geçirdiği bu toprakları denetim altında tutabilmek için farklı politikalar izledi. Yöre halkını yanına çekebilmek adına sistemli bir çalışma yürüttü.

Bu amaçla yönetici düzeyindeki ve bölgede sözü geçen kişileri kazanmaya, onları hoşnut etmeye çalıştı. Halktan vergi almadı. Askerlik yükümlülüğü koymadı. Ancak bu politikalarına direnenleri de göçe zorladı.

Ruslar işgalleri sırasında Osmanlı yönetim sistemine benzeyen bir yönetim şekli uyguladı. Osmanlı'nın Liva olarak adlandırdığı Kars, Ardahan ve Batum'u önce "Oblast" adını verdikleri iki askeri valiliğe böldüler. Bu Oblastlardan biri Kars Oblastı diğeri ise Batum Oblastı idi. Ardahan'ı ise "Okrok" adı altında kaza statüsüne indirerek Kars'a Oblatı'na bağladılar. Mevcut olan diğer kazaları ise önceki konumlarında bırakılarak yine okrok adıyla değerlendirdiler. Köyleri ise Klava adı verilen Muhtarlar idare ediyorlardı. Fakat Klavaların yanlarında onları kontrol altında tutabilmek için Rusça okuryazarlığı olan birde Hıristiyan Kâtipleri vardı. Genelde Türk bölgelerindeki Klavalar Türklereydi.¹²

⁹ Atalay, 2017: 6-8; Larcher, 2010: 552-53; Dumas, 2000: 15; Ünsal, 1999: 18; Tolga, 2017: 83; Okorad, 2013: 437.

¹⁰ Mithat, 1339 (1923): 26; Zeki, 2010: 27; Ergün, 2016: 9; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 15-55; Özmen, 1969: 23; Yalçın, 1961: s.7; Tokdemir, 1972: 8; Özder, 1971a: 45; Yeşilyurt, 2014: 31; Artvinli, 2013: 26; Tokdemir, 1978: 206; İskenderoğlu, (tarihsiz): 15; Acaoğlu, 2016: 54; Atalay, 2018: 546. (Rus Hükümeti yöreyi ile geçirdikten sonra Artvin ve civarından yerli halkın Türkiye'ye göçlerini önlemeye çalıştığı görülmektedir. Göçmenlere ait Osmanlı Arşivi'nde saklanan dilekçelerinde de bunu görmek mümkündür. Örneğin bir dilekçede, "Livane Kazasından 1300 hanelik bir grubun hicret azminde buldukları halde mahalli Rus yetkililer tarafından buna muhalefet edildiği" bildirilmekteydi. Hatta Rus yetkililer göç teşebbüsünde bulunan bu Türkleri engellemeye çalışırken tedbir olarak Türklere ait olan emlak ve arazilerini satmalarını beyan edip bunun için hukuksal olarak adliyeye başvurmalarını yasaklamıştır. Bunun nedeni

olarak ise, Artvinlilerin Türk ve Müslüman olmalarının yanı sıra fazla miktarda gayrimenkullerinin olmasının yanında Artvin halkının uysal davranarak Rus İdaresine fazla problem yaratmayacakları ve hatta Rusların kendi yönetimlerine bura insanlarını daha yatkın bulmalarıydı mı acaba? Buna bugün bile bir yanıt vermek güçtür. Badem, 1981: 149.

Candan Badem eserinde bir yandan bu tespiti yaparken bir yandan da "Artvin ticaretini Ermeni tüccarların elinde olduğunu belirtip diğer yandan da Artvin'de Türk olmadığını ve bu nedenle Artvin'nin askeri açıdan bir tehlike arz etmediğini" vurgulayarak görüşlerinde bir ikilem içinde olduğunu göstermektedir. Badem, 1981: 317- 431.)

¹¹ Zeki, 1927: 128; Zeki, 2010: 155.

¹² T. C. Artvin Valiliği, 2003: 15-55; Özder, 1971b: 75; Bilgin, 2017: 58-59; Şenol, 2018: 131. (1878-1918 yılları arasında Artvin kazası mutasarrıflığını 1881'den 1887'ye kadar Mihail Mepisov, 1889'dan 1898'e dek Gürcü kökenli Yüzbaşı Knez Mihail Eristov 'Eristavi' 1899-1903 arasında Yarbay Pyotr Şubinskoy, 1905-1907 arası Yarbay Grigoriy Loven, 1908-1913 arası

Tablo 2. Rusların Bölgeyi Teşkilatlandırması

Batum Oblastı	Batum	Yukarı Acara Aşağı Acara Gönye Çürüksu
	Artvin Okrok'u	-
Kars Oblastı	Kars	Zaruşad Şüregel Ağbaba Sarıkamış
	Ardahan Okrok'u	-
	Oltu Okrok'u	-
	Kağızman Okrok'u	-

Oblastlara Rus Askeri Vali gönderirlerken, Okrokların başına “Naçalik” denilen kaymakamlar atadılar. Nahiyeler ise, “İstarşına”lar tarafından yönetiliyordu.

Naçalikler tamamen Gürcülerden seçilirken, İstarşınalar Türklerden görevlendiriyordu. Bu bağlamda Artvin Belediye Başkanlığı'na bir Rus'u getiren Rusya, Artvin Naçalığı'ne de Gürcü Tiflisli Abaşidze'yi atamıştı. Belediye Başkanı olan Rus yetkili, Belediye Başkan Yardımcılığının birine Ermenilerden Adnriyas Pilosyan Adlı bir komiteciyi atarken diğerine Korzul Mahallesinde oturan Atabeylerden Ahmet Tevfik Bey'i atamıştı. Andriyas ile Ahmet Tevfik Bey yapılan Belediye Encümen Toplantılarında sürekli münakaşa etmişler ve son tartışmalarının gecesinde Ahmet Tevfik Bey Andriyas'ı öldürerek şehri terk etmiştir.¹³

Yüzbaşı Emil Şmerling, 1915-1916 arası Yüzbaşı Yevgeniy Lavrov, ve nihayet 1917 yılında Nikolay Zosimoviç yaptı. Artvin kaza kaymakamlığını ise 1881-1882'de Halvaşizade Ahmet Efendi, 1890-1904 arası Poriçik Georgiy Çernyavskiy ve nihayet 1911-1917 arası Gürcü kökenli sivil memur Vasiliy Dekanozov yaptı. Badem 1981: 62).

¹³ Özder, 1971b: 83; Badem, 1981: 89. (Andriyas ölmezden önceki encümen toplantısında Ahmet Tevfik Bey'e kızarak. “Bak senin dilini koparırım” diye tehdit edince Ahmet Tevfik, “Kim kimin dilini koparır görürsün” diye mukabele etmişti. Soğuk bir hava içinde geçen toplantı bittikten sonra Belediyeden ayrılan Tefvik Bey, o gece Andriyas'ı öldürmeye karar verir. Evine yakın bir kahveden bilardo oynamaktan dönen Andriyas'ı iki adamıyla yakalayan Ahmet Tevfik Bey,

Bu olay üzerine Artvin Naçalığı Abaşidze'nin Türklere karşı saygısız bazı davranışlarını hazmedemeyen Vezirköylü Emin Ağa adındaki Artvinli, 1895'te bir yolunu bulup Abaşidze'yi öldürmüştür.¹⁴ Belki de buna sebep o yıllarda 93 Harbi'nin kazananı Ermeni asıllı Rus Komutanı General Loris Melikof'ın alttan alta birçok Ermeni'yi Elviye-i Selasa bölgesine, özellikle Artvin'e göndererek yerleşmelerine vesile olurken, şehirde yaşayan Türkleri rencide ettirmesiydi.

Endişe veren bu olaylardan birkaç yıl sonra, Artvin'in Sümbüllü Köyü'nden Kadir ağa, Ruslar tarafından Artvin Jandarma Örgütünün başına getirildi. Ancak, Rusların bilmediği bir durum vardı, o da Kadir Ağa, Osmanlı Ülkesini yöneten İttihat ve Terakki Fırkası Hükümeti'nin üyesi olup eğitimini İstanbul'da tamamlamış ve Enver Paşa'nın kurduğu Teşkilat-ı Mahsusa'nın en iyi elemanlarından biriydi.¹⁵

4. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Yörede Kurulan Örgütler ve Aralarında Yaşanan Münakaşalar

1878'den 1914'e kadar Ermenilerin sözü'nün geçtiği ve her isteklerinin Ruslar tarafından yerine getirildiği Artvin'de yaşam, Türkler adına iç açıcı değildi. Birçoğunun evleri, savaş anındaki çatışmalardan büyük zarar görmüş tamir edilemez durumda idi. Evleri düzgün olanların geneli ise,

Çarşı Hamamı'nın arkasındaki merdivenlerden aşağıya indirerek, “Bak Andriyas nasıl dil koparılmış şimdi göreceksin” der ve öldürür. Sabaha karşı ise, Hanımını ve oğlu Serveti alarak Melo Köyü'ne kaçar. Oradan da İç Anadolu'ya geçer. Bunu duyan Ermeniler, Ahmet Tefvik Bey'in Artvin Korzul Mahallesi'ndeki konağını ateşe vererek yakarlar. Özder, 1971b: 85.)

¹⁴ Özder, 1971b: 94; Büyüm vd, C. II/1982: 906. (Abaşidze'nin ölümünden sonra Artvin Naçalığı'ne yine bir Gürcü olan Dakanidze atanmış, 1918 yılının başında ise O'nun ayrılmasından sonra Gürcü Beylerinden Landiye görevlendirilmiştir. Özder, 1971b: s. 94.)

¹⁵ Özder, 1971b: 101; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Tokdemir, 1972: 22; Tokdemir, 1978: 194, Çağal, 1948: 26.

Ermeni vahşetine maruz kalmak istemediklerinden, taşınmazlarını ucuz fiyata satarak korkularından şehirden ayrıldılar.¹⁶

1914'te Osmanlı ile Rusya karşılıklı olarak seferberlik ilan ettiler. O günlerde Artvin'de yaşayan Ermeniler ve Gürcüler, "Millî Teşkilat" adı altında örgütlendiler. Bu duruma göç etmeyerek şehirde kalan Türklerde kayıtsız kalmayıp aynı tip örgütler oluşturarak birleşmeye çalıştılar. Türklerin bu çalışmalarını duyan Ermeni ve Gürcü tarafı "Millî Teşkilat" ismindeki kuruluşlarını hemen silahlandırarak "Ermeni ve Gürcü Taburlarına" dönüştürdüler.¹⁷

Artvinlilerin bu faaliyetlerini fırsata dönüştürme düşüncesinde olan Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusa yöneticileri ise, Kafkasya'yı önemli addedip çalışmalarını Artvin ve civarına kaydırdılar. Zaten o sırada örgütün ileri gelenlerinin çoğunluğu Doğu Anadolu'da bulunuyordu. Bunların arasında, "Küçük Efendi" diye anılan Kara Kemal, Yenibahçeli Nail, Artvinli Yusuf Rıza ile Yakup Cemil Bey vardı. Birçoğu Artvin'e gelerek konuşlandılar.¹⁸ Onların buraya gelmeleriyle daha da cesaretlenen buradaki Türkler ile azınlıklar ve oluşturdukları örgütlerin aralarındaki rekabet artarak hız kazandı.

5. Şehrin Dört Ay İçin Özgür Oluşu

Türk halkının cesaretlenerek hareketlendiği bu dönemde Artvinlilerden bazıları bağımsız hareket ederek "Gönüllü Teşkilatlar" oluştururken, bazıları Teşkilat-ı Mahsusacıların yanında yer aldı. Ama kahir ekseriyeti yörede "Kara Yüzbaşı" olarak nam salan Melo Hudut Taburu Komutanı Yüzbaşı İsmail Hakkı Bey'in yanında oldu.

¹⁶ Zeki, 1927: 125; Zeki, 2010: 152; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Özmen, 1969: 23; Tokdemir, 1972: 211; Larcher, 2010: 552-53; Semiz, Akdağ, 2011: 231.

¹⁷ Özder, 1971b: 96; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Ergün, 2016: 8; Çağal, 1948: 11.

¹⁸ Özder, 1971: 102-103; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Tokdemir, 1978: 24; Tokdemir, 1972: 207; Bilgin, 2017: 121; Atalay, 2018: 547; Acaroğlu, 2016: 58; Şenol, 2018: 131; Özkan, 2015: 82; Badem, 1981: 426.

¹⁹ T. C. Artvin Valiliği, 2003: 15; Özder, 1971b: 113; Yeşilyurt, 2014: 31; Artvinli, 2013: 26; ; Bilgin, 2017: 218; Atalay, 2018: 547; Badem, 1981: 426; Şenol,

Bunu değerlendiren İsmail Hakkı Bey, birliğiyle beraber ansızın Artvin üzerine yürüyünce durumu öğrenen Rus Askerleri hemen kenti terk ettiler.¹⁹

Bu olayın akabinde, Teşkilat-ı Mahsusa Askerleri ve diğer Gönüllü Birliklerde Artvin'e gelerek yerleştiler. Kısa bir süre sonunda, Türk tarafı safında olan Alman Binbaşı Stange Komutasındaki 8. Toplama Alayı da Artvin'e gelerek üst kurdu ve Artvin, 2 Kasım 1914 tarihinden itibaren geçici bir süre içinde olsa kurtulmuş oldu.²⁰

Sosyal, siyasi ve ekonomik dengenin yaşayanlar açısından bozulduğu şehirdeki işler, Sarıkamış Bozgunundan sonra yine Türkler aleyhine işledi. Türk-Rus ve Ermeniler arasındaki çarpışmalar ile art arda gelen olumsuzluklar tabir yerinde ise Artvinli Türkleri darmadağın etti.

Rus Güçleri karşısında "İstanbul Çetesi" diye adlandırılan Yakup Cemil Bey'in Kuvvetleri, Yüzbaşı Halit Paşa'nın Komutasındaki Teşkilat-ı Mahsusa Gönüllüleri ve Binbaşı Stange'nin başında bulunduğu güçler tutunamayarak dağıldılar. Bunun üzerine Artvin ve çevresindeki Türkler için ilki 93 harbi sonrasında yaşanmıştı, ikinci defa acı bir dönem daha başladı. Evleri yıkılıp yuvaları dağılırken Ermenilerin çağrıları üzerine Artvin'e gelen, "Rus Soruşturma Komisyonu" pek çok kişiyi direnişe katılmak ve Ermenilere karşı kıyım düzenlemekten suçlu bularak cezalandırdı. Suçları kesinleşenlerden yüzlercesi idam edilirken bazıları da ya sonu gelmez hapis cezalarına çarptırıldı ya da Sibiryaya sürgüne gönderildiler.²¹

2018: 141; Güven, 2018: 42. (Türk Ordusu Artvin'e girince Siryalı Kâşifoğlu Yusuf Ağa Çarşı Camii önünde yere kurban edilmek üzere yatırılmış kurbanlardan ilkinin keserken, Artvin Merkezde oturan Gedikoğlu Ali Usta ile Moraloğlu Kazım Ağa ve birkaç kişi de şehirdeki Rus Kilisesi'nin çanlarını yerinden söküyorlardı. Hatta bahse konu kilisenin Camiye çevrilmesi için çabalanlarda vardı. Özder, 1971b: 114.)

²⁰ T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Büyüm vd. C. II/1982: 907; Atalay, 1918: 547; Okorad, 2013: 492.

²¹ Özder, 1971: 143-144-147; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Büyüm vd, C. II/1982: 907; Tokdemir, 1978: 24; Tokdemir, 1972: 208; Bilgin, 2018: 371-426;

Öte yandan 1915 çatışmaları, hasat mevsiminde de sürdüğünden, masum köylüler ürünlerini toplama ve değerlendirme imkânı bulamamıştı. Bu durum Türkler açısından 1916 yılı kışında büyük bir açlığa yol açtı. Sonuçta yöredeki Türk halkı iki katlı bu yıkıma daha fazla dayanamayarak, kitleler halinde Anadolu içlerine doğru yine ikinci defa göç etmeye başladı.²² Bölgedeki bu göçler nedeniyle pek çok ev dağıldı. Ocaklar söndü ve hatta yaşadıkları bu trajedinin izleri kent düşman işgalinden kurtulduktan sonra da silinemedi.

6. Bolşevik Devrimi ve Mütareke Dönemindeki Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı olanca hızıyla devam ederken 1917 Ekim ayında patlak veren Bolşevik Devrimi Rus İşgalinin geleceği açısından da yeni bir durum yarattı. Çarlığı devirerek iktidarı ele geçiren Sovyet Hükümeti'nin savaşı sürdürmekten yana olmadığı anlaşıldı.

Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti 8 Aralık 1917'de Kolordularına bir emir göndererek Ruslar ile yapılan savaşlara 10 gün süreyle ara verilmesini istedi. Ancak bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın Komutasındaki Türk Birliği Erzincan'da Ruslara karşı önemli bir zafer elde etmişti. Bununda etkisiyle 18 Aralık 1917'de Erzincan Antlaşması imzalandı ve Ruslar, Ocak 1918'de Artvin dâhil Elviye-i Selase denilen tüm bölgeden askerlerini çekti.²³

3 Mart 1918 ise, Brest Litovsk'ta Ruslarla yeni bir antlaşma daha yapıldı. Bu antlaşma uyarınca bölgede yapılacak halk oylamasının sonucuna göre durum daha belirli hale gelecekti. Yapılan referandumda halkın büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti lehine oy kullandı. Bu durum üzerine Osmanlı Ordu Birlikleri Mart 1918'de Artvin dâhil tüm bölgeye girdi.²⁴ Bu arada Musa Kazım Karabekir Paşa'da, Erzurum üzerinden Erivan'a girmiş, hatta Tebriz'e doğru ilerlemekteydi.

Tablo 3. 1918'de Yapılan Plebisite Sonuçları

	Müslüman	Gayr-ı Müslim	Toplam Nüfus	Oy Kullanma Yetkisi Olanlar	Lehte Oy Kulanlar	Aleyhte Oy Kullananlar	Çekimser Kalanlar
Erzurum	68.873	15.007	83.880	22.654	22.600	54	----
Oltu	18.206	1.888	20.094	9.995	9.995	----	----
Kars	65.248	1.657	66.905	19.437	19.367	----	70
Kağızman	28.372	1.107	29.479	8.198	8.058	---	140
Artvin	35.992	2.194	38.186	16.317	16.309	8	---
Batum	75.110	18.186	93.296	4.312	2.669	160	1.483
Toplam	291.801	40.039	331.840	80.913	78.998	222	1.693

Acaroğlu, 2016: 60; Halit Özdemir, tarihsiz): 194; Enderoğlu, 2003: 76. (Alman Binbaşı Stange Artvin'i terk ettikten sonra Melo'ya çekilmiş, Rus Ordusu ise 27 Mart 1915'de Ermenilerin alkışları arasında tekrar Artvin'e geri gelmişlerdir. Stange ise Melo'da hastalandığı için kumandanlıktan ayrılarak ülkesine dönmüştür. Özder, age, s. 137. Artvin'i tekrar ele geçiren Rusların burada yaptıkları inanılmaz uygulamaları hakkında bkz. Özdemir, (tarihsiz): 194.)

²² Özder, 1971b: 147; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Tokdemir, 1978: 24-25.

²³ Mithat, 1339(1923): 27; Özder, 1971b: 176; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 58; Okorad, 2013: 515; Özmen, 1969: 25; Artvinli, 2013: 26; Taş, 1995: 30.

²⁴ Mithat, 1339(1923): 27; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 115; Acar, 1995: 17. (Yapılan oylamada 87 048 kişi oy kullanmış, oylardan 85 124'ü Türkiye'ye katılım yönünde çıkarken 1 483 kişisi çekimser kalmış (çekimser kalanlar büyük olasılıkla Gürcülerdir) ve 1 424 kişi Rusya'ya bağlanılmı şeklinde oy vermiştir. Özder, 1971b: 178; Okorad, 2013: 529.)

Brest Litovsk Antlaşması'ndan bir ay sonra 18 Haziran 1918'de Osmanlı Hükümeti, Gürcü Millî Komitesi'yle ikinci bir sözleşme daha imzalamış ve bu antlaşmaya göre de Gürcüler Osmanlı'ya bağlanan Artvin, Batum, Ardahan ve Kars yerleşim birimleri üzerinde hiçbir hak iddia edemeyecekti. Bu durum Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik olarak ayrıldığı duyurulan 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Silah Bırakışmasına değin sürdü.

Mondros Antlaşmasıyla, Osmanlı Ordusu teslim oluyor ve Kafkasya'da 1914 sınırlarına geri çekiliyordu. Geri çekildiği bölgelerden birisi de Artvin ve çevresiydi. Geri çekilme işleminden bir ay sonra, yani 27 Kasım 1918'de İngiliz Birlikleri tarafından Batum işgal edildi. 17 Aralık 1818'de de Artvin ve civarına resmen el koydular.²⁵ Böylece Artvin ve yöresinde oturanlar daha doğru dürüst bir soluk almadan bu defada İngiliz işgaline tabi oldular.

İngilizler, Artvin ve yöresinde tutunabilmek adına Rusların yaptığı gibi azınlıklara dayanmak tutumunu izleyen bir politika takip ettiler. Bunun içinde Artvin ve dolaylarındaki Gürcüleri güçlendirme yoluna gittiler. Bu davranışlarının faydalı olmadığını gören İngilizler yörede tutunamayacaklarını sezip 1 Temmuz 1920'de Batum'u terk ettiler. Bunun akabinde Gürcü Birlikleri Artvin dâhil tüm bölgelere el koydular.²⁶ Ancak acımasız uygulamalarıyla Rusları ve İngilizleri bile geride bıraktılar.

7. Gürcistan'a verilen Ültimatom ve Şehrin Düşman İşgalinden Kurtuluşu

Artvin yöresindeki Gürcü işgali 1921 yılı başlarına kadar sürdü. 8 Şubat 1921'de Ankara'ya Elçi atanan Gürcistanlı Medivani, ertesi gün Türkiye-Gürcistan Dostluk Antlaşması'na imza attı.

İki ülke arasındaki bu yakınlaşma Artvin sorununu yeniden gündeme taşıdı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Gürcistan Elçisinden Artvin ve çevresinin boşaltılmasını istedi. Yörede yaşayanların eğilimlerinin bu yönde olduğunu belirtti.

Yapılan görüşmeler esnasında Medivani'nin oyalama yoluna gittiği anlaşılınca, Gürcistan'a aynı isteği içeren resmi bir nota verildi. Hemen de cevabı istendi. Gürcistan'ın sessiz kalması üzerine bu defa kısa sürede gerekenin yapılacağı doğrultuda bir ultimatom verilince, aynı günün gecesinde Gürcistan Hükümeti, Artvin'in yanı sıra Ardahan'ında boşaltılacağını bildirdi.²⁷

Bu durumu Mustafa Kemal Paşa; "23 Şubat 1921'de verdiğimiz kısa süreli nota üzerine Gürcistan Devleti, Artvin, Ardahan ve Batum'u bize bıraktı" diye duyurdu.²⁸ 27 Şubat 1921'de birliğiyle yola çıkan Yenibahçeli Şükrü Bey, 6 Mart 1921 akşamı saat 18'de Artvin'e gelerek şehri teslim aldı ve Artvin Türkiye topraklarına katıldı.²⁹

²⁵ Mithat, 1339(1923): 27; Zeki, 1927: 193; Zeki, 2010: 221; Özder, 1971b: 45-186; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 62; Yeşilyurt, 2014: 33; Artvinli, 2013: 26; Larcher, 2010: 137; Acar, 1995: 31; Yalçın, 1961: 8.

²⁶ Mithat, 1339(1923): 27; Zeki, 1927: 193; Zeki, 2010: 221; Özder, 1971b: 210; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 62; Tokdemir, 1972: 46; Yeşilyurt, 2014: 33; Artvinli, 2013: 26.

²⁷ Mithat, 1339(1923): 27; Özder, 1971b: 211; Yalçın, 1961: 8; Tokdemir, 1978: 47 Atalay, 2018: 550.

²⁸ T. C. Artvin Valiliği, 2003: 64; Ergün, 2016: 8; Özder, 1971a: 71; Atatürk, C. II/1981: 361; Bilir, (tarihsiz): 17.

²⁹ Semiz, Akdağ, 2011: 228; Özder, 1971b: 220; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 15-64; Özmen, 1969: 26; Yalçın,

1961: 9; Artvinli, 2013: 28; Avcı, 1972: 3; Alpaslan, 1972: 5-6; Gürkan, 1972: 12; Atalay, 2018: 552. (Şehrin Kurtuluşu ile ilgili Yenibahçeli Şükrü Bey hatıralarında, "Üç saatlik gidilecek yolu dört günde geçebildik. O mevsimde, o dondurucu soğukta Artvinlilerin bu çalışmalarını asla unutmam. Çünkü Türk Askerinin Artvin'e doğru yol aldığını öğrenen Artvinliler evlerindeki keçe, halı ve yorganlarını askerin açtığı yollara ulayarak sermişler ve topları iteleyerek kaydırma yöntemiyle taşımaya çalışıyorlardı. Bunu ancak Türk olan ve büyük ve mukaddes bir gayeye inanmış insanlar gerçekleştirebilir der ve bu hayatımın en aziz vakılarından biridir. Çünkü Artvin kurtulmuş, Artvinliler istiklallerine kavuşmuşlardır diye devam eder. Semiz-Akdağ, 2011: 226.)

8. Esaretten Kurtuluşa Şehrin Genel Görünümü

Batum-Ardahan, Batum-Kars ve Batum-Erzurum şoselerinin birleşim noktasında bulunan Artvin, zikzaklı ve dik yapılı birçok patika ve keçi yollarıyla civar yerleşim birimleriyle de ilişkilidir. Uzun yıllar Türk-Rus Mücadelesinin merkezi durumunda olan bölge, bunun bedelini çok ağır ödemiş ve merkez kazadaki Ermenilerin Rusya ile olan sıkı bağları menfaatler açısından burada yaşayan Türk ve Gürcüler aleyhinde gerçekleşmiştir.

Savaşların bitimiyle birlikte şehirdeki Ermeni azınlığın neredeyse tamamı Rusya ya gittiklerinden Artvin'in nüfusu burada görevli memurlar ve kalan giden yabancılarla beraber yıkımdan nasibini almayarak arta kalan 353 hanede 885 erkek ve 819 kadından müteşekkil toplamda 1704 kişidir. Bu nüfusun 130 erkek 89'u kız olmak üzere 219'u da yaşları 7 ile 16 arası olup öğrencilerdir.³⁰

Çoruh Nehri kenarından itibaren yükselen Kuvadit Dağı'nın yamacındaki bağ ve bahçeler arasında çok güzel bir manzara arz eden Artvin'in evleri ikişer katlı ve ikişer cepheli Türk mimari tarzında zarif meskenlerden oluşmakta ise de kaldığı Rus işgalinden dolayı yer yer tek cepheli üçer katlı Rus tarzı mimarisinde yapılmış evler de vardır. Bunun yanında 93 Harbinden sonra, Ermenilerin Türklerden çok ucuza aldıkları birçok hane, yine Ermeniler tarafından şehri terk ettikleri esnada yıkılarak yerle bir edilmiş viraneye çevrilmiştir. İşgal dönemlerinde, kazanın ortasında ve çarşı merkezinde 1861 ile 1862 yıllarında Türkler tarafından inşa edilmiş dört kubbeli Camii Şerifler de yine Ermeniler tarafından yıkılmıştır. Ayrıca Orta Mahallede olan ve I. Dünya Savaşı esnasında yine Ermeniler tarafından tahrip edilerek yıkılmış başka bir caminin de yalnız dış duvarları görünmektedir. Korzul Mahallesinde ufak

bir camii de yine onlar tarafından yıkılmıştır. Bunların yanında Abdülaziz'in yaptırdığı iki kışla ile baruthanede yıkımdan etkilenmişlerdir.³¹ Yine aynı dönemlerde Artvin Haypet Mahallesindeki Gürcülere ait iki Kilise Ermenilerin kendilerinin oturdukları Ermeni Milleti Mahallesindeki Bir Ermeni Kilisesi ile Kafkasör Mahallesindeki bir Gürcü Kilisesi ile Çarşı Mahallesindeki bir adet kilise ile Korzul Mahallesindeki bir başka kilise olmak üzere toplamda altı adet kilise de yine Ermenilerin hışmına uğrayıp harap edilerek yıkılmışlardır. Bunların dışında Rusların kendi askerlerine ait olmak üzere merkezdeki askeri kışlalarının yanına inşa ettikleri süslemeleriyle de dikkat çeken Rus Kilisesi ve askeri kışlaları da o esnada aynı yıkımdan nasiplerini almışlardır. Bunların yanında kazanın iki saatlik mesafesinde ve doğu yakasındaki Sovet Düzü Mevkiinde inşa edilmiş olan bir adet kilisede yine Ermeniler tarafından yıkılarak viraneye dönüştürülmüştür.³²

Bunlardan başka Kazadaki Ermeni Mezarlığı ile Kaza merkezinin kuzeyindeki Gürcü Mezarlığı ve kazanın batı ve güney kısımlarında ki üç ayrı Türk Mezarlığı da bu durumdan hasar alarak yıpranmış bir vaziyette Ermeni mezaliminin vahşetinden kurtulamamıştır.

9. Cumhuriyet'in İlanı ve Sonrasındaki Vaziyeti

Esaretin yerini hürriyet, hüznün yerini sevinç aldıysa da özgür Artvin'de ilk yıllarda pek değişen bir şey yoktur. Savaştan çıkmışlığın yorgunluğuyla şehir bir kasaba görüntüsünden farksızdır. Ancak çevresel konumu itibariyle hep ön planda olmasının avantajından olacak ki, yeni göç ederek gelen aileler de yok değildir.

Çünkü iş, aş ve huzur bulmak belki de bundan böyle burada zor olmayacaktır. Zaten seslerini duyurabilecekleri, Artvin Numune mektebi Müdürü Ali Rıza Bey'in ilk sayısı Ağustos 1922'de yayınladığı "Yeşil

³⁰ Zeki, 1927: 125; Zeki, 2010: 150-151.

³¹ Zeki, 1927: 124; Zeki, 2010: 153; T. C. Artvin Valiliği 2012: 26-28-29-39; Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1984:

7-8-9-10-11; Aytakin, 1999: 104-107-110-113-119; T. C. Artvin Valiliği, 2007: 274.

³² Zeki, 1927: 126-127; Zeki, 2010: 154-155; Enderoğlu, 2003: 111; Aytakin, 1999: 104-107-110-113-119.

Yuva” dergisinin ayrı bir yeri vardır. “İlmi, edebi ve bilhassa terbiyevi” nitelikte aylık bir dergi olan “Yeşil Yuva” sürekli olarak millî faaliyetlerin yanında yer almış bağımsızlık düşüncesinin inanılmaz zevklerinden bahsetmiştir. Ayrıca ülke olarak kalkınmanın nimetlerini gündeminde tutmuş ve Artvinliler olarak bundan paylarına düşeni alabilmek adına her türlü fedakârlığın yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Önce Artvin’de sonra da Ardahan’da yayın hayatını sürdüren dergide Hıfzırrahman Raşit Öymen’de yazılarıyla katkıda bulunmuştur.³³

O günün yeni düzenlenen Belediye Binası ve Başkanından diğer çalışanlarına kadar herkes şehir adına bir şeyler yapmanın çabası içerisindeydiler. Belediye Encümeni bu doğrultuda karar üstüne karar almış ve diğer illerde olduğu gibi bazı sokaklara İnönü Caddesi, Milli Hâkimiyet Caddesi, İstiklal Caddesi, Cumhuriyet Meydanı, Halit Paşa Camii gibi isimler verirken, İl Milli Eğitim Müdürlüğü de Kazım Karabekir Lisesi, Mustafa Kemal İlk Mektebi gibi yeni isimlerle yeni okullar açmışlardır.

Valilik Binası önüne ise, Büyük Gazi Mustafa Kemal Paşa’nın bir büstü konulmuş, görkemli bir törenle açılışı yapılmış, Artvin halkı bu merasime topyekûn iştirak etmişlerdir. Deyim yerindeyse kelimenin son ifadesiyle Artvin, yeni bir vizyona bürünmüş Artvinlilerin hepsi bu heyecana ortak olmuşlardır.³⁴

10. İl Oluşundan Dünya Kıtlığına Toplumsal Ve Ekonomik Yapı

İstiklaline kavuşup “Cumhuriyet Kenti” unvanını alan Artvin’in, toprakları engeli ve ormanlıktır. Bu nedenle tarımsal etkinliklerden, sadece meyvecilik ve hayvancılığa elverişlidir. Bu bakımdan tarımsal ürünler halkın gereksinimlerinin tümünü karşılamaya yetmediğinden, lazım gelen

tahılın önemli bir bölümü diğer yörelerden getirilmektedir.

Gürcü İşgali döneminde 1920’de yapılan istatistiki bir bilgiye göre, Artvin’in toprakları 4 378 112 dönüm kadardır. Bu alanın 3 820 315 dönümü ormanlık, 31 000 dönümü yaylak, 326 792 dönümü göl, bataklık ve kayalık, 90 000 dönümü ekili alan, 5 000 dönümü de bağ ve bahçeliktir. 90 000 dönüm olarak belirlenen ekili alanın bir bölümü yaşanan belirsizliklerden dolayı orman durumuna geldiği için kullanılabilir alan 74 112 dönüme inmiştir. O zamanki ilin nüfusuna oranla ekilebilir toprakların küçülmesinin yanı sıra uzun süren savaşlar ve göçler sonucu halk yoksullaşmıştır.

Şehir düşman işgalinden kurtulunca, buradaki Ermeniler kendi mülkleri de dâhil şehrin her tarafını viraneye çevirirken suya sabuna dokunmayan cinslerinden 600 kadarı kalarak diğerleri öyle firar etmişlerdir. Harabeye çevrilenler arasında mabetlerde vardır. Bunlardan Çarşı Mahallesiindeki Çarşı Camii, Orta Mahalledeki yalnız dış duvarları kalan Orta Mahalle Camii, Korzul (Çayağzı) Mahallesiindeki Camii de olmak üzere hepsini talan etmişlerdir.³⁵

Türk Devletinin yeni yöneticileri, şehrin eski görünümüne kavuşturulması için çalışmalar başlattı. İlk planda, Nafi’a Ser Mühendisliği (Bayındırlık Baş Mühendisliği) keşif projelerini tamamladı. Vakıflar Genel Müdürlüğü ile uzun süren savaşlar sonucunda yoksul ve bitap düşmelerine rağmen Artvinli Türklerin olağanüstü maddi ve manevi katkılarıyla bu camilerin tamamının tamir edilmesi yönüne gidildi. Hepsi kısa zamanda tamir edilirken sadece Çarşı Camii yenileme çalışmaları fazla hasar aldığından biraz zaman aldı.³⁶

Bunun yanında harap edilenler arasında bulunan Sultan Abdülaziz’in inşa ettirdiği iki kışla da tamir edilerek yenilenmiştir.

³³ T. C. Artvin Valiliği (AVİKTMBD), 2020: 22; Yeşilyurt, 2014: 35.

³⁴ T. C. Artvin Valiliği (AVİKTMEAF), f. 25; Atalay, 2019: 93.

³⁵ T. C. Artvin Valiliği, 2012: 26-28-29-39; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 18; Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1984: 7-8-9-10-11.

³⁶ Zeki, 1927: 124; Zeki, 2010: 153; Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1984: 7-8-9-10-11.

Aynı anda Çarşı Mahallesi'ndeki Gürcülere ait atıl kiliselerden biride, “sinemaya dönüştürülerek tamir ve ihya edilip” halkın hizmetine sunulmuştur. Şehri 42 yıl işgal eden Rusların kendi askerleri için yaptıkları fakat Ermeniler tarafından yıkılan kilisede onarılarak Artvin Merkez Kazasındaki okulların kullanabilecekleri bir konferans ve müsamere salonuna dönüştürülerek, öğrencilerin kullanımına verilmiştir. Bu arada Artvin Belediye Binası da tamir edilerek yenilenmiştir.³⁷ Ayrıca Belediye, kentte elektrik ve su işletmeleri için ayrı birer bütçe oluştururken, gelir sağlayabileceği 70 tane de bina ve dükkânı vardır.

İdari olarak kurtuluştan önce 7 mahalle olan kaza merkezi, Vilayet olduğu 24 Nisan 1924'ten sonra, Çarşı Mahallesi, Orta Mahalle, Dere Mahallesi, Karasu Mahallesi, Korzul (Çayağzı) Mahallesi ve Şehitlik Mahallesi olarak 6 mahalle halinde yeniden düzenlenmiştir. Bunların içerisinde en iyi görünümde olan Çarşı Mahallesi olup, diğerleri savaştan kalan görünümünü uzun zaman muhafaza etmişlerdir. Aynı yıl, Çarşı Mahallesi'nde 212 hane olup 486'sı erkek 457'si bayan toplamda 943 kişi, Dere Mahallesinde 81 hane, 200 erkek 184 bayan toplamda 384 kişi, Orta Mahallege 83 hanede 195 erkek 191 bayan toplamda 386 kişi, Karasu Mahallesinde 36 hanede 45 erkek 54 bayan toplamda 99 kişi, Korzul (Çayağzı) Mahallesinde 33 hanede 71 erkek 91 bayan toplamda 162 kişi ve Şehitlik Mahallesinde 34 hanede 80 erkek 85 bayan 165 kişi yaşamaktadırlar. Bu rakamlar genel toplamda 479 hanede 1077 erkek 1062 bayan ile yekûn de de 2139 kişidir. Bahse konu tarihte, Artvin Merkez Kazasında toplam doğum oranı da 123'tür. Bunlardan 65'i erkek 58 kızdır.³⁸

Yukarıdaki mahalleler arasında, mekânı belirleyecek ölçüde bir gelir farklılaşması yoktur. Yerleşimi belirleyen temel etmen topoğrafyadır. Yeni yerleşke düzenlemesinde Kamu Kuruluşları, Sanayi ve Askeri Alanlar kentin görece düzlük alanlarında

yer almıştır. Konutlar ise, düzlüklerden yamaçlara doğru seyrekleşerek yayılır. Konutlar çoğunlukla 1-2 katlı isler de 3 katlı olanlarda yok değildir. Yaygın olarak kullanılan malzeme ise ahşaptır.

Savaş yaralarının hızlı bir şekilde kaybettirilmeye çalışıldığı bu dönemde, Artvinli vatansever Türklerden oluşan bir grup, çatı arasının da kullanılabilirdiği iki katlı Artvin Türk Ocağı Binasını yaptırarak odalarından birini de nadide eserlerden oluşan bir Halk Kütüphanesi yapmışlardır. Bunun dışında Halk Fırkası Binası, Ticaret Odası Binası, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Binası, Tayyare Cemiyeti Binası ve Muallimler Birliği Binaları da faaliyete geçerek çalışmalarına başlamışlardır. Bunların yanında Hükümet Binası ile Adliye Binaları da tekrar elden geçirilerek yenilenmişlerdir.³⁹

Ticari hayat ise yeni toparlanmaya yüz tutmuş olup, büyük çapta bir fabrika ve sanat hane yok ise de 3 adet debbağ hane ile harçten getirilen her çeşit manifatura, şeker, kahve, çay, un, pirinç, züccaciye, attariye, üzerine açılmış 200'e yakın dükkân vardır. Bunların dışında günlük 40-50 hayvan civarında et sarfiyatı yapan 6 kasap dükkânı ile 3 otel, 1 eczane, 1 hastane, 3 mektep, 6 fırın, 10 kahvehane ve 3 tanede lokanta mevcuttur.⁴⁰ Bu arada resmi dairelerin çok azına verilmiş ise de 1925'de Artvin il merkezine ilk olarak elektrik gelmiştir.

1927 yılı nüfus sayımına göre kaza merkezinde 6078 kişi ikamet etmektedir. Bu dönemde nüfusun bu kadar fazla çıkmasının nedenlerinden ilki Batum, Ahılkelek ve Ahıska gibi önemli yerleşim birimlerinin Türkiye Sınırları dışında kalması sonucunda buralardan birçok muhacirin 1921 yılı ve sonrasında Artvin Vilayetine gelerek yerleşmelerinden kaynaklanmaktadır. Başka bir neden ise, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ve sonrasında topraklarından ayrılarak Anadolu'ya göç edenlerden bazılarının geri dönmelerindedir.

³⁷ Zeki, 1927: 128; Zeki, 2010: 157.

³⁸ T. C. Artvin Valiliği (AVİN MNK), 2019: 6; T. C. Artvin Valiliği, 2003: 18.

³⁹ AVİKTMBD 2020: 39.

⁴⁰ Zeki, 1927: 129; Zeki, 2010: 157-158.

Üçüncü bir neden de özellikle Mondros Mü-tarekesi'nin imzalanmasından sonra yö-rede Gürcü ve Ermeni baskılarının artma-sıyla topraklarını terk edenlerin Artvin'e tekrar gelmelerindedir. Yeni gelenlerin iskân sorunları ile diğer problemleri II. Dünya Savaşı sonrasında iktidara gelen Demokrat Parti zamanında bile devam etmiştir. Bu dönemde bu geçici nüfus yoğun-luğu yaşanırken daha önceden gitmeyerek Artvin'de kalan ancak geri dönenlerden do-layı hayati endişe yaşamakta olan 478 Ermeni de Şehirden ayrılarak Rusya'ya gir-mişlerdir.⁴¹

Cumhuriyetin ilk yıllarına ait şehrin eko-nomik durumu ile ilgili bilgilerden bir di-ğeri de, Artvin Ticaret ve Sanayi Odasının verileridir. Bu veriler Ticaret Salname-sinde yayınlanan bilgilerdir. Bu bilgilere göre, hızla kalkınan bir Artvin'den tekrar bahsetmek mümkündür. Yayınlanan ilgili bilgide merkez kazadaki iş yeri vaziyeti, 4 Aşçı ve Lokantacı, 1 Eskici, 2 Otel İşletme-cisi, 1 Bakırcı, 22 Berber, 8 Tuhafiyeci, 1 Tamirci, 1 Çarıkçı, 1 Hamam İşletmecisi, 1 Hırdavatçı, 3 Debbağ hane İşletmecisi, 4 Demirci, 1 Saraç, 2 Semerci, 9 Attar Dükkânı, 4 Fırıncı, 1 Kalaycı, 1 Bakır İşleme Atölyesi, 4 Kasap, 8 Kundura Satıcısı, 1 Kahvehane İşletmecisi, 21 Manifaturacı, 28 Kösele İşleme Atölyesi, 1 Marangoz Dükkânı, 14 Nalbant Dükkânı mevcuttur.⁴²

Öncesinde olduğu gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında da diğer yerleşim birimleriyle olan mevcut karayolları savaşlar nedeniyle harap vaziyette olup motorlu araçların gi-dip gelmelerine pek müsait değildir. Ama yine de Vilayeti diğer şehirlere bağlayan bu yollarda hayvanlar vasıtasıyla ulaşım sağ-lanabilmektedir. Bu arabalar 4 atın çektiği ve "Forgun" adı verilen arabalardır. Yine altı düz kayıklarla Sirya ve Orucuk'tan baş-layıp Merkez Artvin olmak üzere Batum'a

yapılan kayık taşımacılığı devam etmekte-dir. Bu kayıklar 3-4 ton envai çeşit yük ta-şıyabilecek kadar kapasitelidirler. Vilayet dâhilindeki kasaba ve köyler arasında ise köylüler at ve öküzlerin çektiği araçlarıyla bu işlevi yerine getirmektedirler.⁴³

Bahse konu 1926 yılında vilayette 11 adet motorlu araç vardır. Bu araçlardan 1 tanesi Valiliğe ait olup makam otomobildir. Di-ğerlerinden 2 araç Kırzade Servet Bey'e aittir. Bunlardan biri otomobil diğeri kam-yonettir. Bunlardan 2 araçta Kuvarshan Bakır Fabrikasının olup 7 kişi taşıma kapa-siteleri vardır. Kuvarshana ait 4 Kamyon, 2 benzin ve mazot tankeri daha vardır.⁴⁴

Millî Mücadele'de olağanüstü bir dönemi-nin yaşanmasına sebep kapalı bir ekono-mik yapıya sahip olan Artvin'in, Vilayet ad-dedilmesiyle bu durum tersine dönmüştür. Ama yine de hareketlenmeye başlayan ekono-mik hayatı canlandıracak ulaşım yolları-nın kısıtlılığı ticaretinde sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Önceden meyve ve zeytin üretilerek satılırken, Cumhuriyet dö-ne-minde buna tütün ve kısmen de çay üretimi eklenmiştir. Üretilen tütünler Hopa üze-rinden İstanbul'a gönderilebildiği gibi Rusya'ya da satılmaktadır. Hatta Cumhuri-yet döneminde tütün ekiminin hız kazan-masıyla birlikte yeniden yapılan düzen-leme çerçevesinde tütün işlemek amacıyla İnhisar İdaresi Artvin'de bir tütün atölyesi açarak işletmeciliğini de kendisi yapmaktadı-⁴⁵

Bunun dışında cüzi miktarda hayvan ve ya-bani hayvan satışları da yapılmaktadır. Bu konudaki 1929 yılı verilerine göre 310 manda, 965 eşek, 662 at, katır, kısarak, 12 808 inek, öküz ve 18 702 adet de koyun ve keçi ülkenin farklı yerlerine satılmıştır.⁴⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında Artvin vilaye-tinde zanaat alanı da yok denecek kadar kı-

⁴¹ T. C. Artvin Valiliği, 1967: 67; T. C. Artvin Valiliği, 1973: 55; Özmen, 1969: 39; Enderoğlu, 2003: 52.

⁴² Türkiye Cumhuriyeti Malul Gaziler Ticaret Salna-mesi, 1927: 69-690. (İlgili Salnamede Artvinli esnaf ve zanaatkarların isim dokümanları da bulunmaktadır. s. 690.)

⁴³ Zeki, 1927: 43-44; Zeki, 2010: 64-66.

⁴⁴ Zeki, 1927: 44; Zeki, 2010: 65.

⁴⁵ Zeki, 1927: 55; Zeki, 2010: 67-68.

⁴⁶ Zeki, 1927: 55; Zeki, 2010: 68.

sıtlıdır. Fakat yine de koyun ve keçi yünün-
den yapılan şal, sicim, çorap, çadır gibi ih-
tiyaçları karşılayacak üretimler yapılmak-
tadır. Bunların yanında şehirdeki 3 deмбаğ
hane de deri işletmeciliği yapılmakta buda
beraberinde kunduracı, çapalacı, tulum-
bacı, yemenici ve çarık işlerinde çalışan-
lara hem üretim hem de iş imkânı sunmak-
tadır. Ayrıca hayvancılığa dayalı başka bir
üretim ise, peynir ve süt ile süttten üretilen
mamuller de yeterince yapılmakta hatta
ihracı bile vardır. Bunlardan başka maran-
gozluk, duvar işçiliği, terzilik gibi meslek
erbabı da vardır.

Aynı dönemde dünyada meydana gelen kıt-
lık hadisesi, el emeği alın teriyle üretme-
nin ve geçimini temin etmenin peşinde
olan Artvinlileri de derinden etkilemiştir.
Fakirlik ile savaş yorgunluğunun yanı sıra
göç edenlerden memleket hasretine dayana-
mayarak gelenlerin problemleri bir
tür türlü halledilememiş ve normal hayatın ge-
reği zor zar da olsa sürdürülmüştür. Buna
rağmen 1928 yılında merkez kazada, 427
doğum gerçekleşmiş olup, bunlardan 213'ü
erkek, 214'ü ise kızdır.

1930 yılına gelindiğinde merkez kazada 2
resmi bina 931 mesken 5 otel veya han, 9
fırın, 1 hamam, 3 mektep, 1 fabrika, 21 de-
ğirmen, 3 imalathane, 3 camii ve mescit, 6
kilise, 234 dükkân veya mağaza, 1 banka, 1
hastane, 1 eczanenin varlığı söz konusu-
dur.⁴⁷

Sonuç

Yarım asra yakın esaret altında kalan Art-
vinliler bu dönem içerisinde iki büyük
felâketle karşılaşmışlardır. Bunlardan ilki
93 Harbi sonrasında karşılaştıkları Rus iş-
galidir. İşgalin hemen arifesinde binlerce
Artvinli, Anadolu'nun iç bölgelerine doğru
göç etmiş ise de yerlerini terk etmeyenle-
rin çoğunluğu Ruslar tarafından Sibiryaya
sürülmüşlerdir. Sürgüne direnenler ol-
muşsa neredeyse bunların tamamı idam
edilmişlerdir.

Artvinlilerin yaşadıkları ikinci facia ise,
Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nın Sarıkamış

Cephesinde yenilgisinin akabinde tabi ol-
dukları mezalimdir. Yine Ruslar aynı böl-
geyi ikinci defa işgal etmişler, ancak bu se-
fer aynı uygulamalarının daha beterini
gerçekleştirmişlerdir. Böylece yöre halkı
daha fena ve zalimane bir uygulamayla bir
daha karşılaşmışlardır.

Bütün bu olanlara rağmen yılmayan Art-
vinliler, hür olma adına vatanları için her
tür türlü fedakârlığa katlanarak daha büyük
gayret içerisinde oldular. Özgür yaşama
uğruna maddi ve manevi kayıplarının yanı
sıra sayısız evlatlarını şehitler verdiler.
Milli Savunma Bakanlığı'nın kayıtlarına
göre verilen şehit sayısı toplamda 225 kişi-
dir. Bu şehitlerden 6'sı 1877-1878 Osmanlı
Rus Savaşında, 2'si 1897 Osmanlı Yunan
Savaşında verilmiştir. I. Dünya Sa-
vaşı'ndaki şehit sayıları ise toplam 171 ki-
şidir. Bu 171 kişinin 148'i Şark Cephesi'nde,
11'i Çanakkale Cephesi'nde, 4'ü Irak Cep-
hesi'nde, 2'si Filistin-Sina Cephesi'nde, 2
kişi Cephe Gerisi hizmetlerde ve 1'i de Do-
nanma Hizmetinde görev yaparken şehit
olmuşlardır. Artvinlilerin Kurtuluş Savaşı
şehitlerinin toplam sayısı ise, 27 kişidir.
Bunların 21 kişisi Garp (Batı) Cephesi'nde
Yunanlılara şehit olurken 4'ü Şark Cephesi,
1'i İç İsyanlarda ve 1 kişi de kaza kurşu-
nuyla şehit olmuştur. Belirtmek gerekir
ise, Kore Savaşı'nda şehit olanlarda 2 kişi-
dir.

Osmanlı'nın var olma adına yaşadığı bu ge-
miş döneminde, 93 Harbinden başlayarak
anavatanından ayrı kalmama uğruna Birinci
Cihan Harbi esnasında her türlü faaliyetin
hele hele vatan adına verilen bu mücadele-
nin maalesef tam bir kaydı tutulamamıştır.
Buda insan kaynakları sayılarının kesin
olarak bilinmemesine sebep olmaktadır.
Çünkü Artvin'in hangi yöresine gider iseniz
gidiniz ismi bilinmeyen bir şehit mezarına
rastlarsınız.

Fakat her ne olursa olsun her ne denilirse
densin Artvin ve civarındaki Türk halkı
asla bu durumda bir yılgnlık göstermemiş
ve bölgeye devletin sevk ettiği Teşkilat-ı

⁴⁷ AVİKTMBD 2020: 20.

Mahsusa ve Türk Askeri birliklerinin sayesinde var olma adına ellerinden geleni fazlasıyla yapmışlardır.

Akabinde Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarının başlattığı kurtuluş mücadelesinin yanında olan Artvinliler, hem Rus, hem Gürcü ve Ermeniler, hem de İngilizler ile amansız bir savaşın içinde olmuşlardır. Sonunda bunun karşılığını Anavatana katılarak almışlar ve bugün 7 Mart tarihi onların düşman işgalinden kurtuluş günleri olup büyük coşku yaşamaktadırlar.

Sonuç olarak her Türkün vatan, millet ve bayrak konularındaki hassasiyetleri Artvinlilerinde en öncelikli ve vazgeçilmez duygularıdır. Özellikle Ruslara karşı verdikleri inanılmaz mücadeleleri bugün bile her türlü takdire şayandır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Resmi Yayınlar

Trabzon Vilayet Salnamesi (TVS), R. 1288 (M. 1871); R. 1294 (M. 1876); R. 1295 (M. 1877).

T. C. Artvin Valiliği (1967), *1967 İl Yıllığı*, (Haz. C. Paçalı-H. Saral-M. Yıldırım), Ankara: Güneş Matbaacılık T.A. Ş.

T. C. Artvin Valiliği, (1973), *1973 İl Yıllığı*, (Haz. M. Adil Özder-İsmet Cevat Erdem-Cemal Turan-Ali Çakmak-Baki Sezgin), Ankara: Mars Matbaası.

T. C. Artvin Valiliği (2003), *Cumhuriyet'in 80 Yılında Artvin*, (Yay. Haz. Yılmaz Olgun), Ankara: Kültür Ofset Ltd. Şti.

T. C. Artvin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2012), *Artvin Kültür Envanteri 2012*, Ankara: Öncü Basımevi Ltd. Şti.

T.C. Artvin Valiliği (2007), *19 ve 20. Yüzyıl Belgelerinde Artvin Göçe Komşu Topraklar*, (Ed. Polat Safi), Ankara: Matus Basımevi Reklam ve Yay. Tic. Ltd. Şti.

T. C. Artvin Valiliği İl Nüfus Müdürlüğü Arşivi (2019), *İl Nüfus Kayıtları 2019* (AVİNMNK 2019)

T. C. Artvin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi (2020), *Brifing Dosyası 2020* (AVİKTMBD 2020).

T. C. Artvin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi (2020), *Eski Artvin Fotoğrafları Albümü* (AVİKTMEAFA).

Türkiye Cumhuriyeti Malul Gaziler Ticaret Salnâmesi-Republique De Turquie Grand Annuaire Commercial (1927), Sahibi ve Naşiri: İsmail Hakkı ve Şürekâsı, İstanbul: Malûl Gaziler Neşriyat Şirketi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü (1984), *Türkiye'de Vakıf Abideler Ve Eski Eserler Artvin İli*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Diğer Kaynaklar

Acar, Ahmet, (1995), *Tarihte Hamşioğulları*, Ankara: Turizm Geliştirme Vakfı Yayınları.

Acaroğlu, Samet, (2016), *Çağlar Öncesinde Şavşat Tarihi*, Ankara: Ertem Basım Lti. Şti.

Alpaslan, Fehmi, (1972), "Kurtuluş Gününün İlhamları", *Yeşil Artvin*, 7 Mart 1972/4, Artvin: 5-8.

Artvinli, Taner, (2013), *Artvin Yer Adları Sözlüğü*, İstanbul: Ezgi Matbaası.

Atalay, Ahmet, (2017), "XIX. Yüzyılın Sonlarında Elviye-i Selâse'de Karayolu Yapım Faaliyetleri", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/2. Giresun: 1-20.

_____, (2018), "Esaretten Kurtuluşta Artvin", *2. Uluslar Arası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi*, Editör: Ali Osman Akalan-Ali Ahmetbeyoğlu, 5, Ankara: 541-562, Türk Eğitim sen Yayınları.

_____, (2019), *93 Harbi'nden Kore Savaşı'na Artvinli Şehitler ve Yörede Bulunan Şehitlikler*, Konya: Kömen Yayınları.

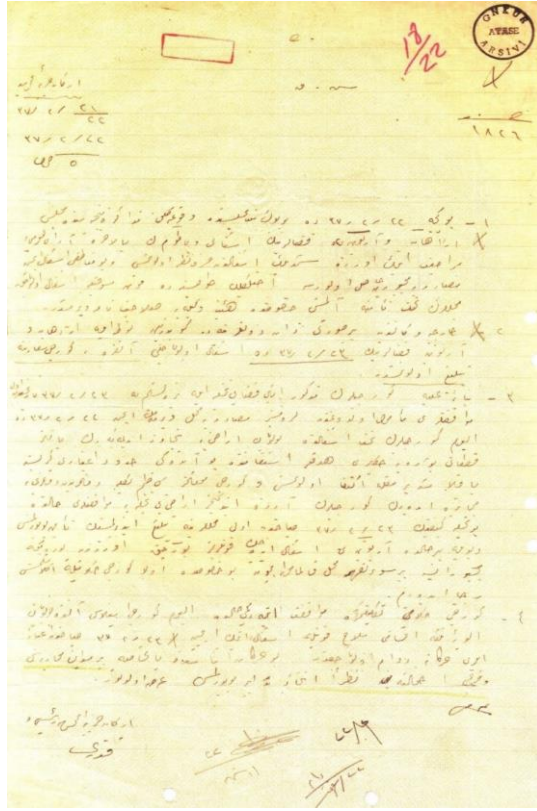
- Atatürk, Mustafa Kemal, (1981), *Söylev ve Demeçler*, II, Ankara: TTK Yayınları.
- Avcı, Sabit Osman, (1972), "Kurtuluş", *Yeşil Artvin*, 7 Mart 1972/4, Artvin: 3-5.
- Aytekin, Osman, (1999), *Ortaçağdan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*, Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı Yayını.
- Badem, Candan, (1981), *Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin 1878-1918*, İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Bilir, Seyfettin, (tarihsiz), "Yeşil Artvin", 7 Mart, tarihsiz/1, Bursa: 4-18.
- Bilgin, Mehmet, (2017), *Teşkilât-ı Mahsusa'nın Kafkasya Misyonu Ve Operasyonları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Büyüm, Nazar vd., (1982), *Yurt Ansiklopedisi*, II, İstanbul: Anadolu Yayıncılık A. Ş.
- Çağal, Ertuğrul, (1948), *Çoruh Kahramanları*, İstanbul: Vakıf Matbaası.
- Dumas, Alexander, (2000), *Kafkasya Maceraları*, (Türkçesi: Sedat Özden), İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları.
- Enderoğlu, Y. Temel, (2003), *Artvin İlinin Ekonomik Kalkınması*, İstanbul: İktisadî Araştırmalar Vakfı Yayını.
- Ergün, Fatma, (2016), *Artvin*, İzmir: Akare Matbaacılık
- Gürkan, M. Sıtkı, (1972), "Tarihi Gün 7 Mart", *Yeşil Artvin*, 7 Mart 1972/4, Artvin: 12-17.
- Güven, Onur, (2018), *Artvin'in Kültürel Tarihinde Türk İzleri*, Artvin: (Baskı yeri yok.)
- İskenderoğlu, Süleyman, (tarihsiz), *Artvin Sevgisi*, Artvin: Artvin Belediyesi Yayını.
- Kazbeği, Giorgi, (2019), *Bir Rus Generalinin Günlükleri Türkiye Gürcistan'ında Üç Ay*, (Çev. Rıdvan Atan), İstanbul: Doruk Yayınları
- Lacher, Maurice, (2010), *Büyük Dünya Savaşı'nda Türk Cepheleleri Kafkas Harekâtı*, (Çev. Can Kapyalı), İstanbul: Omnia Yayını.
- Muvahhid Zeki, (1927), *Artvin Vilâyet-i Hakkında Ma'lûmât-ı Umûmîye*, İstanbul: Şirketi Mürettebiye Matbaası.
- _____, (2010), *Artvin Vilayeti Hakkında Ma'lûmât-ı Umûmîye*, (Haz. Muammer Demirel), İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayınları.
- Okorad, A. B. Şir, (2013); *Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi Ve Sarıkamış*, (Tas. Ve Red. Nergize Turaeva), İstanbul: Selenge Yayını.
- Ortaylı, İlber, (2007), *Türkiye Teşkilatı ve İdari Teşkilatı*, Ankara: Cedit Neşriyet.
- Özder, M. Adil, (1971a), *Resimli Artvin İli Bilgileri 1*, Ankara: Ay Matbaası.
- _____, (1971b), *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Ankara: Ay Matbaası.
- Özdemir, Halit, (tarihsiz), *Artvin Tarihi*, Artvin: Ajans Ege Matbaacılık Hizmetleri.
- Özmen, Ünsal, (1969), *Kent Kent Türkiye Artvin*, Ankara: Pamukbank T. A. Ş. Yayını.
- Özkan, İbrahim, (2015), *Deli Halit Paşa*, İstanbul: T. C. Kültür Bakanlığı Yayını.
- Semiz, Yaşar - Akdağ, Ömer, (2011), *Yeni-bahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Şenol, Zafer, (2018), *Kafkas Tarihinde Hamşioğulları*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Taş, Fahri, (1995), *Erzincan Mütarekesi ve Brest-Litovsk*, Ankara: Özyurt Matbaacılık.
- Tok, Ali Fuat, (2017), *Prences Sonya'nın Öyküsü Münire*, İstanbul: Cinius Yayınları.
- Tokdemir, A. Mecit, (1972), *7 Mart Kahramanları*, Ankara: Fon Matbaası.
- Tokdemir, Hayrettin, (1978), *Artvin Destanı*, Ankara: (Baskı yeri yok.)
- Ustaoğlu, Mahmut Mithat, (1339-1921), *Batum Ve Artvin Tarihi*, Trabzon: İkbâl Matbaası.
- Ünsal, Osman, (1999), *Artvin Ve Çevresinde Yaylacılık Ve Pancarcı Şenlikleri*, İstanbul: Nart Yayını.

Yalçın, Osman, (1961), *Artvin*, İstanbul: Özyürek Yayınevi.

Yeşilyurt, Yahya, (2014), *Osmanlı Devlet'inde Livaneliler*, İstanbul: Yusufeli Belediyesi Yayınları.

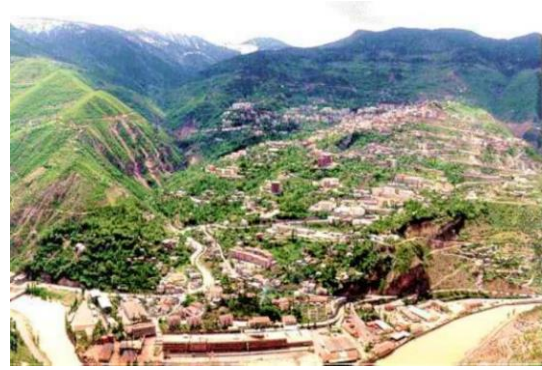
Ekler

Ek 1. Mustafa Fevzi Çakmak Paşa'nın TBMM'ye Gönderdiği Artvin ve Ardahan için Gürcülerin Bölgeyi Boşaltmalarını Beklenmesi Yönündeki Telgrafı

ATASE, K. 1252, G. 54.

Ek 2. Artvin Genel Görünümü ve Korzul Mahallesiindeki Lif Levha Fabrikası

Ek 3. 1918'lerde Artvin'den bir Görünüm

Ek 4. Esaret Yıllarından Kurtulmaya Çalışan Artvinli Türk Milis Kuvvetlerinden Bir Grup

Ek 5. 1877-1878 Türk-Rus Savaşında, Rus Ordusu Safında Türklere Karşı Savaşan Gönüllü Gürcü Milislerden Bir Grup

Ek 6. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) Sırasında Yeşilköy'e Kadar İlerleyen Rus Ordusu'na Mensup Askerler, Kumburgaz Yakınlarında Konuşlanmış Halde

Ek 7. Artvin-Erzurum Karayolu'nun Çoruh Nehri Kenarından Geçen Bir Güzergâh

Ek 8. Çoruh Nehrinde Bir Kayıkçılar

Ek 9. Artvin'de Karayolları Yapımından Bir Hatıra

Ek 10. Mustafa İsmet İnönü'nün Artvin'i Ziyareti

Ek 11. Artvin Eski ve İnşaat Halindeki Yeni Hükümet Konağı Binaları

